

UWARUNKOWANIA I ZNACZENIE PROCESÓW ZARZĄDZANIA DOCHODAMI W BANKACH

WSTĘP

Ocena dochodowości banków jest zagadnieniem szerokim i dogłębnie opisanym w literaturze przedmiotu. Poza aspektem badawczym ocena dochodowości odgrywa istotną rolę na rynku kapitałowym, gdzie poziom i fluktuacje zysków bezpośrednio oddziałują na wycenę rynkową instytucji finansowych. Miary dochodowości wykorzystywane są nie tylko do szacowania przyszłego poziomu zysków, ale stanowią podstawę innych wskaźników, takich jak miary ryzyka, opierające się na zmienności zwrotu na aktywach czy zwrotu na kapitale.

Gwałtowność i obszerność kryzysu finansowego z lat 2007–2009 wskazują, że wysokie zyski nie gwarantują długookresowej stabilności w sektorze bankowym. W ślad za wysoką dochodowością mogą pojawić się niespodziewane problemy wynikające z nadmiernego poziomu ryzyka, które nie jest odzwierciedlone w przeszacowanych wynikach finansowych. Uwzględniając powyższe elementy, na pierwszy plan wysuwa się pytanie, na ile precyzyjnie wyniki finansowe współczesnych instytucji finansowych oddają rzeczywisty poziom dochodu i ryzyka w bieżących okresach. Kwestia ta jest bezpośrednio związana z problemem zarządzania dochodami (*earnings management*), obecnym zarówno w instytucjach niefinansowych, jak i finansowych.

* Dorota Skala jest adiunktem w Katedrze Finansów Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania Uniwersytetu Szczecińskiego.

Do procesów zarządzania dochodami w bankach należy wygładzanie dochodów za pomocą rezerw, określane również mianem tworzenia rezerw antycyklicznych lub dynamicznego tworzenia rezerw (*dynamic provisioning*)¹. Kwestia ta jest bardzo szeroko dyskutowana na forum regulacyjnym i nadzorczym, ponieważ wiąże się bezpośrednio z wyznaczaniem nowych norm kapitałowych dla banków i ograniczaniem procykliczności istniejących regulacji². Negatywne skutki procykliczności dotychczasowych przepisów uwidoczniły się w kryzysie finansowym lat 2007–2009 i są przedmiotem szerokich badań i konsultacji przy reformach regulacji kapitałowych i norm rachunkowych³.

W poniższym artykule zawarto przegląd literatury z obszaru zarządzania dochodami w instytucjach finansowych, systematyzujący rozważania teoretyczne i wyniki badań empirycznych z ostatnich lat. Liczne dowody na występowanie zjawiska zarządzania dochodami w bankach, a w szczególności wygładzania dochodów za pomocą odpisów na rezerwy, wskazują, że analizy dochodowości abstrahujące od zarządzania dochodami mogą być obciążone poważnymi błędami. Ponadto, dochodowość banku w rozumieniu zysku netto może odzwierciedlać przeszacowany lub niedoszacowany poziom dochodów za bieżący okres, w zależności od momentu cyklu kredytowego i cyklu koniunkturalnego.

Z badań tu przedstawionych wynika, że zarządzanie dochodami w bankach nie jest tożsame z podobnymi procesami w instytucjach niefinansowych. W działalności instytucji finansowych wpisane są straty w portfelu kredytowym, a wygładzanie dochodów pozwala uwzględnić wartość oczekiwaną tych strat w bieżących wynikach finansowych i widziane z takiej perspektywy jest oceniane pozytywnie. Tego rodzaju perspektywa skłania regulatorów do rozważania wprowadzenia obowiązkowych narzędzi wygładzania dochodów dla banków w ramach nowej polityki makroostrożnościowej⁴. Zarządzanie dochodami motywowane osiągnięciem prywatnych korzyści przez menedżerów, takich jak wyższe premie czy osobista reputacja, rozpatrywane jest w literaturze jako kategoria ujemnie wpływająca na wartość banku i powinno być to uwzględnione w dyskusjach nad nowymi regulacjami.

¹ Por. np. E. Balla i A. McKenna, *Dynamic Provisioning: A Countercyclical Tool for Loan Loss Reserves*, „Economic Quarterly”, 2009, 95 (4), s. 383–418.

² J. Fillat i J. Montoriol-Garriga, *Addressing the pro-cyclicality of capital requirements with a dynamic loan loss provisions system*, Federal Reserve Bank of Boston, Quantitative Analysis Unit Working Paper, QAU 10-4, 2010.

³ J. Saurina, *Dynamic Provisioning – the Experience of Spain*, Crisis Response no. 7, World Bank, Public policy for the private sector, 2009.

⁴ Financial Stability Board, International Monetary Fund and Bank for International Settlements *Macroprudential Policy Tools and Frameworks*, Progress Report to G20, 2011 oraz Financial Stability Forum Report of the Financial Stability Forum on Addressing Procyclicality in the Financial System, 2009.

1. ZARZĄDZANIE DOCHODAMI W INSTYTUCJACH NIEFINANSOWYCH I FINANSOWYCH – TŁO TEORETYCZNE

W literaturze fachowej można spotkać wiele definicji dochodowości, których treść znaczeniowa nie jest jednorodna. Dochodowość rozumiana jest tu jako zyskowość czy też rentowność instytucji finansowej, mająca odbicie w poziomie zysków. Rentowność można zdefiniować jako „zdolność do generowania zysków z posiadanych środków”⁵. Choć zestaw miar do oceny dochodowości jest szeroki, w literaturze empirycznej do najbardziej standardowych mierników dochodowości należą wskaźniki zwrotu na aktywach (ROA) i zwrotu na kapitale (ROE)⁶. Miarami uzupełniającymi mogą być wysokość marży odsetkowej czy wskaźniki kosztów do dochodów, jednak w większości prac występuje zysk netto.

Dochodowość banku nie jest równoznaczna z jego efektywnością, która może być rozumiana jako maksymalizacja zysku przy założonych nakładach, lub minimalizacja nakładów przy założonym poziomie zysków. Efektywność może dotyczyć zarówno banku jako instytucji, jak i pojedynczych transakcji lub grup transakcji przeprowadzanych w banku⁷. Efektywność instytucji finansowych badana jest za pomocą metod parametrycznych i nieparametrycznych (wśród których popularna jest metoda DEA), szeregujących instytucje na danym rynku w stosunku do instytucji najefektywniejszej. Szerokie studia efektywności można znaleźć w literaturze, jednak wykraczają one poza ramy niniejszego opracowania⁸.

Zarządzanie dochodowością (zwane również zarządzaniem wynikami) jest zjawiskiem szeroko opisanym w literaturze, zarówno tej dotyczącej instytucji finansowych, jak i niefinansowych⁹. W ujęciu ogólnym, zarządzanie dochodami sugeruje, że publikowane dochody podlegają wcześniejszej ingerencji zarządzających, a więc „nie odzwierciedlają w prawidłowy sposób dochodów ekonomicznych w każdym punkcie w czasie”¹⁰. W procesie zarządzania dochodami kluczową rolę odgrywa subiektywizm zarządzających, ponieważ przyjmuje się, że menedżerowie „wykorzystują swój osąd w raportowaniu finansowym (...) w celu wprowadzenia w błąd

⁵ B. Guzik, *Kanoniczne wskaźniki rentowności w wybranych bankach notowanych na Giełdzie Papierów Wartościowych w Warszawie*, „Bank i Kredyt”, 2006.

⁶ Por. *Ibidem*, lub A. Micco, U. Panizza, M. Yanez, *Bank ownership and performance. Does politics matter?*, „Journal of Banking and Finance”, 2007, 31, s. 219–241.

⁷ Zróżnicowane metody służące do oceny efektywności transakcji zob.: M. Iwanicz-Drozdowska, *Zarządzanie finansowe bankiem*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2010.

⁸ Wyczerpujący przegląd badań efektywności instytucji finansowych można znaleźć np. w: A.N. Berger, D.B. Humphrey, *Efficiency of financial institutions: International survey and directions for future research*, „European Journal of Operational Research”, 1997, 98, s. 175–212.

⁹ Patrz np. P. Healy, J. Wahlen, *A review of the earnings management literature and its implications for standard setting*, „Accounting Horizons”, 1999, 13, s. 365–383.

¹⁰ A.M. Goel, A.V. Thakor, *Why Do Firms Smooth Earnings?*, „Journal of Business”, 2003, 76 (1), s. 151–192.

niektórych akcjonariuszy co do rzeczywistych wyników ekonomicznych w przedsiębiorstwie, albo w celu wywierania wpływu na ustalenia umowne, zależne od publikowanych wyników finansowych”¹¹. Wygładzanie dochodów jest szczególną formą zarządzania dochodami, w której dochodzi do „międzyokresowego wygładzania publikowanych dochodów w stosunku do dochodów ekonomicznych: ma na celu zmniejszenie wahań dochodów w czasie”¹².

Zarządzanie dochodami w przedsiębiorstwach niefinansowych jest oceniane negatywnie, ponieważ zniekształca rzeczywiste wyniki ekonomiczne przedsiębiorstwa¹³. Proces ten polega na przeszacowywaniu dochodów w gorszych latach lub/oraz niedoszacowywaniu ich w czasie lepszej koniunktury, w celu stworzenia rezerw na poczet przyszłych okresów. Zarządzanie dochodami może poprawić postrzeganie przedsiębiorstwa przez rynek kapitałowy, wpływać na niższe koszty finansowania i szerszy dostęp do możliwości finansowania, oraz generować zmiany w ustaleniach umownych. Z drugiej strony, zarządzanie dochodami w instytucjach niefinansowych jest badane pod kątem teorii agencji, gdyż może być przeprowadzane przez menedżerów i akcjonariuszy większościowych, aby wprowadzić w błąd innych (mniejszościowych) akcjonariuszy¹⁴. Agenci (zarządzający i akcjonariusze większościowi) ingerują w poziomy dochodowości w celu maksymalizacji swoich prywatnych korzyści, począwszy od nadmiernej konsumpcji wewnętrznej i zbyt wysokich premii, a skończywszy na unikaniu kar za negatywne wyniki związane z przedsiębiorstwem. Odślonienie rzeczywistych wyników firmy mogłoby prowadzić do ukarania agentów, których prywatne korzyści uległyby znacznej redukcji.

W związku ze specyficznym charakterem działalności kredytowej prowadzonej przez instytucje finansowe, ocena zjawiska zarządzania dochodowością w bankach jest odmienna od jednoznacznie negatywnego spojrzenia na te praktyki w przedsiębiorstwach. Pomimo że motywacje leżące u podłoża takiej polityki w bankach mogą być podobne do bodźców kierujących zachowaniem menedżerów w przedsiębiorstwach niefinansowych, pojawiają się liczne dodatkowe kwestie usprawiedliwiające czy wręcz wspierające wprowadzenie zarządzania dochodami w bankach.

W literaturze przyjmuje się założenie, że zarządzanie dochodami w instytucjach finansowych przybiera formę wygładzania dochodów i występuje głównie przy wykorzystaniu odpisów na należności zagrożone¹⁵. Odpisy na należności zagrożone stanowią element rachunku wyników, który bezpośrednio wpływa na poziom re-

¹¹ P. Healy, J. Wahlen, *A review of the earnings...*, *op. cit.*, s. 6.

¹² A.M. Goel, A.V. Thakor, *Why Do Firms...*, *op. cit.*, s. 151.

¹³ C. Leuz, D. Nanda, P. Wysocki, *Earnings management and investor protection: an international comparison*, „Journal of Financial Economics”, 2003, 69, s. 505–527.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Patrz m.in. M.B. Greenawalt, J.F. Sinkey, *Bank Loan Loss Provisions and the Income-Smoothing Hypothesis: An Empirical Analysis 1976–1984*, „Journal of Financial Services Research”, 1988, 1, s. 301–318 lub: A. Fonseca, F. Gonzalez, *Cross-country determinants of bank income*

zerw na należności zagrożone (po stronie aktywów)¹⁶ oraz poziom zysku netto (w rachunku wyników). W konsekwencji roczne obciążenia podatkowe są również zależne od poziomu odpisów. Równolegle odpisy na rezerwy w pośredni sposób kształtują wielkość kapitałów własnych banku, poprzez zmiany w poziomie zysków niepodzielonych, uzależnionych od wysokości zysku netto. Ponadto antycykliczne rezerwy, wykorzystywane na przykład w bankach hiszpańskich, bezpośrednio wpływają na wysokość kapitału Tier 2¹⁷. W związku z tym, zmiany w poziomie odpisów na rezerwy nie powinny być rozpatrywane jedynie z konwencjonalnej perspektywy wiodącego elementu w zarządzaniu ryzykiem kredytowym. Należy uwzględniać je przy procesach zarządzania dochodami, ale również zarządzania kapitałem i obciążeniami podatkowymi, jak i spełniania norm regulacyjnych dotyczących kapitału i praktyk rachunkowych. Pomimo istniejących regulacji ostrożnościowych, dotyczących wymaganych poziomów rezerw na należności zagrożone w bankach, wielu autorów podkreśla rolę mocy decyzyjnej zarządzających instytucjami finansowymi w określaniu poziomu odpisów na dany rok¹⁸. Badanie dochodowości banków w oderwaniu od analizy zmian w odpisach, będących funkcją subiektywizmu zarządzających, może być obciążone poważnymi błędami. Menedżerowie stają bowiem w obliczu bezpośrednich wyborów między poziomem odpisów a dochodowością czy wielkością kapitałów własnych.

Obszarem silnie związanym z badaniami dochodowości i zarządzaniem dochodami jest, wspomniane już, zarządzanie kapitałem. Z jednej strony rezerwy na należności zagrożone kształtowane przez odpisy mogą być wykorzystywane w celu minimalizacji strat banku w pojedynczych przypadkach niewypłacalnych kredyto-

smoothing by managing loan-loss provisions, „Journal of Banking and Finance”, 2008, 32, s. 217–228.

- ¹⁶ Należy podkreślić, że zarówno w literaturze, jak i raportach finansowych banków występuje niejednoznaczne nazewnictwo rezerw i odpisów. W tej pracy przyjęto, że: „odpisy na należności zagrożone” (*loan loss provisions*) to element rachunku wyników, wskazujący na różnicę między utworzonymi i rozwiązanymi odpisami w danym okresie. Odpisy z danego okresu wliczają się następnie do pozycji „rezerwy na należności zagrożone” (*specific loan loss reserves*) w aktywach. Przyjęta w tym artykule nazwa „rezerwy na należności zagrożone” ma wiele równorzędnych określeń, w zależności od źródła: odpisy aktualizacyjne z tytułu utraty wartości, skumulowane odpisy aktualizacyjne, rezerwy celowe itp. Rezerwy te są elementem redukującym wielkość kredytów brutto w aktywach. Osobną kategorią są rezerwy na ogólne ryzyko bankowe (*general loan loss reserves*) po stronie pasywów, mogące stanowić część kapitału, w zależności od regulacji kapitałowych. Jednak rezerwy na ogólne ryzyko bankowe tworzone są zwykle jako odpis z zysku i nie stanowią kosztu uzyskania przychodu (ponownie w zależności od regulacji krajowych).
- ¹⁷ Księgowanie antycyklicznych rezerw banków hiszpańskich można przyrównać raczej do traktowania rezerw na ogólne ryzyko bankowe, niż rezerw na należności zagrożone (patrz przypis poprzedni).
- ¹⁸ Por. m.in. J.A. Bikker, P.A.J. Metzemaekers, *Bank provisioning behaviour and procyclicality*, „International Financial Markets, Institutions and Money”, 2005, 15, s. 141–157.

biorców. Z drugiej strony rezerwy stanowią również swoisty bufor bezpieczeństwa przeciwko fali problemów z obsługą zobowiązań, która zwykle pojawia się w czasie gospodarczej dekoniunktury. W takich okresach kapitały własne banku znajdują się pod presją i są wykorzystywane do pokrywania strat. W czasach recesji „jakość aktywów banku spada, co zwiększa ekspozycję na ryzyko, a co za tym idzie, rosną wymagania kapitałowe, dokładnie w momencie, w którym nowy kapitał staje się droższy, lub, dla słabszych instytucji, po prostu nieosiągalny”¹⁹. To może prowadzić do „zapaści kredytowej” (*credit crunch*), kiedy banki są zmuszone ograniczać akcję kredytową, jeśli mają spełniać wymagania kapitałowe²⁰. Zapaść kredytowa pogłębia negatywne konsekwencje recesji dla całej gospodarki i zawęża szanse na szybki powrót na ścieżkę wzrostu gospodarczego. Adekwatnie wysokie rezerwy kredytowe pozwalają na zmniejszenie presji, jaką banki odczuwają w stosunku do swoich kapitałów własnych w czasach kryzysu, i umożliwiają niezakłócone kontynuowanie akcji kredytowej²¹.

Istotnym aspektem w relacji między odpisami i rezerwami a kapitałem jest pokrycie rezerwami tej części kredytów, w których nie wystąpiła utrata wartości, ale jej pojawienie się jest oczekiwane przez zarządzających, na podstawie wewnętrznych modeli szacowania ryzyka. Większość autorów wskazuje, że rezerwy na należności kredytowe powinny pokrywać **wartość oczekiwaną** strat w portfelu kredytów, opierając się na danych historycznych dotyczących kredytów niespłacanych, modeli ryzyka kredytowego i szczegółowej analizie kredytowej bieżącego portfela. Kapitały własne banku winny służyć pokrywaniu jedynie nieoczekiwanych strat w portfelu kredytowym, stanowiąc bufor bezpieczeństwa w stosunku do nieprzewidywalnej części dystrybucji strat każdego banku²². Ponownie pojawia się tu jednak element subiektywizmu zarządzających, jako że zdefiniowanie części oczekiwanych i nieoczekiwanych strat w portfelu kredytowym nie jest procesem czysto statystycznym i w pewnej mierze zależy od uznaniowości menedżerów. W przypadku dużych i często negocjowanych kredytów uznaniowość jest wyższa i tworzenie rezerw przebiega na podstawie indywidualnych analiz, podczas gdy przy mniejszych i rzadziej negocjowanych kredytach (np. kredytach konsumpcyjnych) uznaniowość jest niewielka, a podstawą tworzenia rezerw są statystyczne modele wewnątrzbankowe²³.

Pomimo trudności w precyzyjnym uchwyceniu wysokości oczekiwanych strat w portfelach kredytowych, na forum regulacyjnym i akademickim trwa obecnie

¹⁹ *Ibidem*, s. 142.

²⁰ E. Balla i A. McKenna, *Dynamic...*, *op. cit.*

²¹ Patrz L. Laeven, G. Majnoni, *Loan loss provisioning and economic slowdowns: too much, too late?*, „Journal of Financial Intermediation”, 2003, 12(2), s. 178–197.

²² Por. D. Kim, A.M. Santomero, *Forecasting Required Loan Loss Reserves*, „Journal of Economics and Business”, 1993, 45, s. 315–329, czy L. Laeven, G. Majnoni, *Loan loss provisioning...*, *op. cit.*

²³ C-C. Liu, S. Ryan, *The Effect of Bank Loan Portfolio Composition on the Market Reaction to and Anticipation of Loan Loss Reserves*, „Journal of Accounting Research”, 1995, 33(1), s. 77–94.

dyskusja nad potrzebą uwzględnienia kategorii strat oczekiwanych (*expected losses*) w procesie tworzenia rezerw. Wcześniejsze podejście do strat, wynikające głównie z międzynarodowych przepisów rachunkowych (MSR 39), obejmowało jedynie kategorię strat poniesionych (*incurred losses*). Rada Stabilności Finansowej w swoim raporcie z 2009 r. poleciła wzięcie pod uwagę przez Radę Międzynarodowych Standardów Rachunkowości (IASB) nowego podejścia do dokonywania odpisów przez banki, które uwzględni wartość godziwą portfela kredytowego, oczekiwane straty i antycykliczne tworzenie rezerw²⁴. Niezgodność opinii co do momentu tworzenia rezerw (dotycząca w tym wypadku regulatorów sektora bankowego i regulatorów z obszaru rachunkowości) pokrywa się z dyskusją przedstawioną poniżej.

Regulacje i normy w zakresie rachunkowości, zarówno na poziomie krajowym jak i międzynarodowym, odgrywają istotną rolę w procesach zarządzania dochodami. W literaturze pojawiają się prace, w których analizowany jest wpływ zmian standardów rachunkowości na zarządzanie dochodami. Udowodniono, że wpływ zmian na poszczególne banki może być różny, a banki angażujące się w zarządzanie dochodami we wcześniejszych okresach intensywniej wykorzystują zmiany w standardach rachunkowych do kształtowania bieżącego poziomu zysku netto²⁵.

W związku ze swoją pozycją w rachunku wyników, odpisy na rezerwy mają również wpływ na roczne obciążenia podatkowe w bankach. Jednakże istniejące badania empiryczne dowodzą, że odpisy nie są raczej wykorzystywane do celów zarządzania podatkami²⁶. Niemniej jednak w zależności od stopnia, w jakim odpisy na rezerwy ogólne i rezerwy na należności zagrożone można odliczać od podatków w ramach różnych systemów regulacyjnych, poziomy rezerw mogą się różnić²⁷.

Występowanie odpisów na rezerwy w licznych aspektach działalności banków i konieczność dokonywania wyborów pomiędzy odpisami a ryzykiem kredytowym, dochodowością i regulacyjnym poziomem kapitałów powodują, że ocena zarządzania dochodami w bankach jest bardziej złożona niż w przypadku przedsiębiorstw niefinansowych. Odpisy stanowią nieodzowną część składową bankowego procesu udzielania kredytów, co wyraził Paul Volcker w swojej słynnej opinii, że: „Jeśli (bank) nie posiada pewnego udziału złych kredytów, oznacza to, że nie istnieje w tym biznesie”. Pewne jest, że w każdym banku następują straty w portfelu kredytowym w przyszłości, podczas gdy przedsiębiorstwa nie mają podobnego mechanizmu generowania strat w swojej działalności. W związku z tym, zarządzanie dochodami w bankach nie musi wiązać się z chęcią ukrywania prawdziwych wyni-

²⁴ Financial Stability Forum *Report of the Financial...*, *op. cit.*

²⁵ A. Quagli, M. Ricciardi, *The IAS 39-October 2008 Amendment as another opportunity of earnings management: an analysis of the European banking industry*, Working Paper, 2010.

²⁶ Por. np. A. Beatty, S. Chamberlain, J. Magliolo, *Managing Financial Reports of Commercial Banks: The Influence of Taxes, Regulatory Capital, and Earnings*, „Journal of Accounting Research”, 1995, 33(2), s. 231–261.

²⁷ J.A. Bikker, P.A.J. Metzmakers, *Bank provisioning...*, *op. cit.*

ków ekonomicznych. Korzystanie z okresów wyższych dochodów w celu tworzenia bufora rezerw, który może być wykorzystany podczas recesji, określane jest mianem „oszczędzania na ciężkie czasy”, które jest oceniane pozytywnie.

2. WYGŁADZANIE DOCHODÓW W BANKACH A MOMENT TWORZENIA REZERW KREDYTOWYCH

Zjawisko wygładzania dochodów w bankach za pomocą odpisów na należności jest tu analizowane z dwóch punktów widzenia: momentu tworzenia odpisu oraz motywacji, która leży u podstaw tworzenia rezerwy. W pierwszym przypadku kwestią sporną jest, czy odpisy powinny wybiegać w przyszłość i odzwierciedlać oczekiwane straty (*expected losses*) w portfelu kredytowym, czy raczej odnosić się do bieżącej jakości aktywów i pokrywać jedynie straty poniesione (*incurred losses*), co sugerują przepisy rachunkowe. W drugim przypadku to motywacja dotycząca tworzenia odpisów tworzy punkt odniesienia dla pozytywnej lub negatywnej oceny wygładzania dochodów. Motywacja ostrożnościowa, wywodząca się z konserwatywnego zarządzania ryzykiem kredytowym i związana z czynnikami zwiększającymi wartość banku, nie zawiera negatywnych implikacji. W skład motywacji pozaostrożnościowej mogą wchodzić takie elementy jak prywatne korzyści zarządzających, impulsy płacowe lub bonusowe oraz nadmierna konsumpcja wewnętrzna. Jeśli te kwestie leżą u podstaw wygładzania dochodów w bankach, proces ten oceniany jest negatywnie i może ujemnie wpływać na wartość banku.

Dyskusja na temat wygładzania dochodów w kontekście optymalnego momentu tworzenia rezerw na należności zagrożone pozostaje nierozstrzygnięta. Z jednej perspektywy podkreśla się nieprawidłowości procesów zarządzania dochodami i konieczność dokonywania jedynie bieżących odpisów (z rachunkowego punktu widzenia), z wyłączeniem uznaniowości menedżerów. W tym przypadku istniejące rezerwy na należności zagrożone powinny pokrywać tylko te kredyty, które już nie są spłacane, albo ich niespłacalność jest oczywista. W konsekwencji, wszelkie zmiany w odpisach na należności odzwierciedlają jedynie bieżące wydarzenia kształtujące jakość portfela kredytowego, bez rezerw odkładanych na poczet przewidywalnych strat. Zwolennicy takiej polityki postulują, że dostarcza ona lepszej informacji co do wydarzeń w banku w kolejnych okresach. Podmioty zewnętrzne otrzymują obraz bieżącej sytuacji banku w każdym okresie i na tej podstawie formują oczekiwania dotyczące wydarzeń przyszłych okresów. Przy takim podejściu banki są skoncentrowane na problemach bieżących i nie uwzględniają przyszłych wydarzeń, nawet jeśli te wydarzenia są przewidywalne. W konsekwencji, banki charakteryzujące się agresywnym i szybkim przyrostem portfela kredytowego nie wykazują przewidywalnych strat w portfelu kredytowym w przyszłych okresach w swoich strumieniach bieżących dochodów, utrzymując niski poziom rezerw na na-

leżności zagrożone, do momentu, w którym kredyty przestaną być spłacane. Tego rodzaju zachowanie wpływa na wyższą fluktuację dochodów, z wysokimi dochodami w czasach boomu gospodarczego i *prosperity* danego banku, i bardziej dotkliwymi stratami w dolnej części cyklu, gdy presje ekonomiczne są wzmacniane przez wewnętrzne potrzeby banku w kontekście tworzenia dodatkowych rezerw. Wskazanie do tworzenia jedynie bieżących rezerw postuluje, aby widoczny był pełen rozmiar strat banku wynikających z kryzysu ekonomicznego.

Wielu autorów opowiada się jednak za polityką wygładzania publikowanych dochodów poprzez tworzenie rezerw uwzględniających potencjalne straty portfela kredytowego²⁸. Tego rodzaju perspektywa wskazuje, że rezerwy powinny pokrywać oczekiwane, ale jeszcze niezrealizowane, pogorszenie jakości portfela, które może być oszacowane na podstawie przeszłych doświadczeń i danych historycznych. W momencie, w którym oczekiwane straty są realizowane, nie wpływają one już znacząco na dochodowość, ponieważ odpowiednie odpisy zostały wcześniej poczynione. To podejście nazywane jest antycyklicznym (lub dynamicznym) tworzeniem rezerw i jest jednym z ważniejszych postulatów dyskutowanych w ramach reform międzynarodowych regulacji kapitałowych²⁹. Pogorszenie jakości aktywów ma miejsce zwykle w czasie kryzysów gospodarczych, w czasie których następuje spadek dochodów banków. Rezerwy utworzone wcześniej stanowią bufor dla poziomu dochodowości instytucji finansowych w takich czasach i pozwalają zmniejszyć presję na kapitały własne³⁰. W następstwie spadku poziomu rezerw wykorzystanych w czasie kryzysu, pojawia się potrzeba tworzenia nowych odpisów, równoległe do odbicia gospodarczego. Jest to szczególnie istotne przy założeniu, że największy przyrost portfeli jest w trakcie ożywienia gospodarczego, co wskazuje na prawdopodobieństwo wystąpienia strat na takich kredytach w przyszłości. W konsekwencji dochody ulegają wygładzaniu, jako że wysokie zyski w czasach boomu są pomniejszane poprzez intensywniejsze tworzenie rezerw na poczet przyszłych strat, a spadek dochodów w recesji łagodzony jest dzięki wcześniejszym rezerwom. Konieczność procesu wygładzania dochodów ukazywana jest empirycznie, poprzez szacowanie negatywnych konsekwencji zbyt późnego tworzenia rezerw dla dochodowości banków³¹.

Bank Hiszpanii wprowadził obowiązek antycyklicznego tworzenia rezerw (tzw. *rezerwy statystyczne*) w 2000 r., dokonując w 2004 r. pewnych reform w związku z wprowadzeniem Międzynarodowych Standardów Sprawozdawczości Finan-

²⁸ Por. L.D. Wall, T.W. Koch, *Bank Loan-Loss Accounting: A Review of Theoretical and Empirical Evidence*, Federal Reserve Bank of Atlanta Economic Review, 2000 lub A. Fonseca, F. Gonzalez, *Cross-country...*, *op. cit.*

²⁹ Financial Stability Board..., *Macroprudential...*, *op. cit.*

³⁰ Patrz L. Laeven, G. Majnoni, *Loan loss provisioning...*, *op. cit.* oraz J.A. Bikker, P.A.J. Metzmakers, *Bank provisioning...*, *op. cit.*

³¹ L. Laeven, G. Majnoni, *Loan loss provisioning...*, *op. cit.*; E. Balla i A. McKenna, *Dynamic...*, *op. cit.*

sowej (MSSF). Implementacja rezerw antycyklicznych w wypadku banków hiszpańskich była szeroko dyskutowana i wciąż pojawiają się głosy, że polityka rezerw antycyklicznych nie jest w pełni zgodna z MSSF³². Jednakże wyjątkowa pozycja Banku Hiszpanii, który może ustalać przepisy rachunkowe dla poszczególnych banków, umożliwiła wprowadzenie rezerw antycyklicznych. Po kryzysie lat 2007–2009 system hiszpański uznawany jest za przykład dla innych rynków i szeroko dyskutowany na forum regulacyjnym i akademickim³³. Wykorzystując mechanizm hiszpańskich rezerw antycyklicznych, ukazano, że gdyby system ten zastosowano w bankach w Stanach Zjednoczonych przed kryzysem, to konieczność tworzenia dodatkowych rezerw w latach 2007–2009 byłaby znacznie zredukowana³⁴.

Wielu autorów uważa, że powodem zapaści kredytowej w czasach recesji nie jest brak adekwatnych rezerw, ale normy kapitałowe stosowane przez władze nadzorcze. Jeśli banki tworzą rezerwy jedynie na bieżące straty kredytowe, pogorszenie jakości portfela powodowane czynnikami zewnętrznymi skutkuje potrzebą znacznych dodatkowych rezerw i ogromną presją na poziom kapitałów własnych. Jeśli regulatorzy pozwoliliby bankom utrzymywać niższe poziomy kapitałów własnych w czasie recesji, lub dopuszczaliby wahania kapitałów własnych w czasie trwania cyklu gospodarczego, to okresowe niedobory kapitałów własnych niekoniecznie powodowałyby drastyczne ograniczenia w udzielaniu nowych kredytów.

Dyskusja na temat procykliczności wymogów kapitałowych zastrzyła się w czasie ostatniego kryzysu finansowego 2007–2009, kiedy wiele banków stanęło w obliczu poważnych niedoborów kapitałowych, i postulowano, że w takich czasach regulacyjne wymogi kapitałowe powinny być okresowo poluzowane. Nie można wykluczyć możliwości, że tego rodzaju krótkookresowe obniżenie wymogów kapitałowych spowoduje w rzeczywistości większy apetyt na ryzyko banków i wzmocni zagrożenie pokusą nadużycia, ponieważ instytucje finansowe zaczną liczyć na regularne „zwolnienia kapitałowe” w przyszłości. Może to wskazywać raczej na konieczność wprowadzenia dodatkowych regulacji dotyczących odpisów, takich jak antycykliczne rezerwy w bankach hiszpańskich, niż obniżania wymogów kapitałowych. Regulacje wprowadzające antycykliczne rezerwy spowodowałyby większą efektywność istniejących regulacji kapitałowych i zminimalizowałyby procykliczne działanie tych ostatnich. Coraz częściej wskazuje się, że „cykliczne niedobory kapitałów własnych w bankach mogą mieć źródło nie tylko w regulacjach kapitałowych opartych na ryzyku, ale przede wszystkim w braku regulacji polityki tworzenia rezerw w bankach opartych na ryzyku”³⁵.

³² J. Saurina, *Dynamic...*, *op. cit.*

³³ Por. np. S. de Lis i A. Herrero, *Dynamic provisioning – some lessons from existing experiences*, BBVA Research Working Paper 2010.

³⁴ E. Balla i A. McKenna, *Dynamic...*, *op. cit.*

³⁵ M. Cavallo, G. Majnoni, *Do Banks Provision for Bad Loans in Good Times? Empirical Evidence and Policy Implications*, World Bank Policy Research Working Paper, 2619, 2001.

Przeciwnicy tworzenia rezerw na poczet przyszłych okresów wskazują, że takie praktyki mogą sankcjonować uznaniowość modyfikacji poziomu dochodów i redukować porównywalność między wynikami poszczególnych instytucji. Zwolennicy wygładzania dochodów postulują, że skutkuje ono dokładniejszym obrazem banku dla podmiotów zewnętrznych, jako że uwzględnia on rzeczywistą dochodowość, która powinna zawierać bieżącą wartość netto przyszłych, lecz przewidywalnych strat kredytowych³⁶. W tym ujęciu banki winny utrzymywać rezerwy na poziomie odpowiadającym wartości oczekiwanej kredytów, chociaż rzeczywiste straty w portfelu mogą krótkookresowo odbiegać od oczekiwanych wartości średnich. Tego rodzaju wahania spowodowane są niemożnością precyzyjnego oszacowania rzeczywistej funkcji dystrybucji ryzyka w każdym momencie, skąd wynikać mogą czasowe przesunięcia w tworzeniu odpisów³⁷.

3. WYGŁADZANIE DOCHODÓW Z PERSPEKTYWY MOTYWACJI OSTROŻNOŚCIOWEJ I POZAOSTROŻNOŚCIOWEJ ZARZĄDZAJĄCYCH BANKAMI

Przy ocenie wpływu procesu zarządzania dochodami na instytucje finansowe analizowana jest również motywacja, którą kierują się menedżerowie przy podejmowaniu decyzji o zarządzaniu dochodem. Czynniki kształtujące decyzję o zarządzaniu dochodami można podzielić na dwie podstawowe grupy: elementy związane z maksymalizacją korzyści lub minimalizacją ryzyka dla banku (motywacja ostrożnościowa) oraz te wynikające z dbałości o prywatne korzyści menedżerów (motywacja pozaostrożnościowa).

Motywacja ostrożnościowa pojawia się w wielu badaniach dotyczących zarządzania dochodami w bankach i bywa określana mianem „oszczędzania na czarnej godzinie” (*saving for a rainy day*)³⁸. Wielu autorów wskazuje, że tego rodzaju praktyka jest korzystna dla banków i powinna być elementem konserwatywnej polityki zarządzania ryzykiem kredytowym³⁹.

Wychodząc z motywacji ostrożnościowej, praktyka wygładzania dochodów może wynikać z chęci zarządzających, aby zmienić wycenę rynkową banku poprzez zmianę oceny poziomu jego ryzykowności⁴⁰. Jednym z najistotniejszych elementów wykorzystywanych przy rynkowych ocenach ryzykowności instytucji finansowych jest

³⁶ Por. D. Kim, A.M. Santomero, *Forecasting...*, *op. cit.*

³⁷ *Ibidem.*

³⁸ M.B. Greenawalt, J.F. Sinkey, *Bank Loan Loss Provisions...*, *op. cit.*

³⁹ Por. np. J.A. Bikker, P.A.J. Metzmakers, *Bank provisioning...*, *op. cit.*; A. Fonseca, F. Gonzalez, *Cross-country determinants...*, *op. cit.*

⁴⁰ M.B. Greenawalt, J.F. Sinkey, *Bank Loan Loss Provisions...*, *op. cit.*; A. Fonseca, F. Gonzalez, *Cross-country determinants...*, *op. cit.*

zmiennosc dochodow⁴¹. Ocena ryzyka bezposrednio wplywa na wycene akcji przez inwestorow, a banki o mniej zmiennych poziomach dochodowosci uwazane sa bardziej stabilne. W zwiazku z tym, premia za ryzyko wymagana przez inwestorow przy zakupie tych akcji jest nizsza, a wahania cen akcji mniejsze⁴². Chec osiagniecia wyzszej wyceny rynkowej moze wiazac sie zarowno z motywem ostrozosciowym i maksymalizacja korzysci z punktu widzenia wartosci banku oraz wszystkich jego akcjonariuszy, jak i motywem pozaostrozosciowym, gdyz korzystniejsza wycena rynkowa moze skutkowac wyzszyzn wynagrodzeniem dla menedzerow.

W kontekscie postrzegania przedsiobiorstw przez rynek kapitaowy wygladanie dochodow stanowi narzedzie sygnalizacyjne dla inwestorow. Jak wspomniano, firmy ze stabilniejszymi strumieniami dochodow wyceniane sa korzystniej. W niektorych podejsciach zaklada sie, ze inwestorzy oczekuja wygladania i jego brak jest negatywnym sygnalem dla rynku, obnizajacym wycene spolki ponizej jej rzeczywistej wartosci⁴³.

W funkcjonowaniu wygladania dochodow, jako narzedzia sygnalizacyjnego w motywacji ostrozosciowej, wiodaca role odgrywa jego bezposredni wplyw nie tylko na cene akcji, ale przede wszystkim na koszt finansowania. Elementem posredniczacym sa miedzy innymi ratingi zewnetrzne i wewnetrzne, ktore wykorzystuja stabilnosc dochodow jako element oceny. Przedsiobiorstwa z wiekszymi wahaniami dochodowosci ocenia sie, ze maja wyzsze prawdopodobienstwo bankructwa, a w konsekwencji ich ratingi sa nizsze, a koszty finansowania wyzsze niz w przypadku firm publikujacych stabilne wyniki⁴⁴. Jesli te zalozenia sa spenione, proces wygladania dochodow stanowi w istocie czesc procesu obnizania kosztow i jako taki niewatpliwie zwiazany jest z motywacja ostrozosciowa.

Wygladanie dochodow w ramach motywacji ostrozosciowej jest elementem wplywajacym na spenienie wymogow regulacyjnych i rachunkowych⁴⁵. Pierwszoplanowa role odgrywaja tu wymogi adekwatnosc kapitaowej, ktorych naruszenie generuje wysokie koszty dla banku. Wygladanie dochodow pomaga unikać przekraczania norm kapitaowych i pozwala bankom na niezaklcone funkcjonowanie, nawet w czasach kryzysow gospodarczych. Regulacje rachunkowe i przepisy podatkowe jednak nie zawsze dopuszczaja praktyke tworzenia rezerw na oczekiwane straty, uwzgledniajac fakt, ze odpisy stanowi koszt uzyskania przychodu i zmniejsz-

⁴¹ Patrz np. na miary ryzyka wykorzystywane w L. Laeven, R. Levine, *Bank governance, regulation and risk to king*, „Journal of Financial Economics”, 2009, 93, s. 259–275 oraz w L. Lepetit, E. Nys, P. Rous, A. Tarazi, *Bank income structure and risk: An empirical analysis of European banks*, „Journal of Banking and Finance”, 2008, 32, s. 1452–1467.

⁴² R.A. Lambert, *Income Smoothing as Rational Equilibrium Behavior*, „The Accounting Review”, 1984, 59 (4), s. 604–618.

⁴³ A.M. Goel, A.V. Thakor, *Why Do Firms...*, *op. cit.*

⁴⁴ *Ibidem.*

⁴⁵ M.B. Greenawalt, J.F. Sinkey, *Bank Loan Loss Provisions...*, *op. cit.*

szają bazę podatkową. Jednakże w niektórych krajach, jak np. Hiszpania, Portugalia, Francja czy Holandia, pewne elementy antycyklicznego tworzenia rezerw i uwzględniania oczekiwanych strat są regulacyjnie przewidziane, a w niektórych przypadkach wręcz rekomendowane⁴⁶.

Zarządzanie dochodami występuje nie tylko w czasie regularnej działalności przedsiębiorstw, ale jest szczególnie istotne przed przełomowymi wydarzeniami, takimi jak debiuty giełdowe czy emisja nowych akcji⁴⁷. W takich przypadkach występuje raczej jednostronne zarządzanie zyskiem, czyli zawyżanie wyników finansowych i ukrywanie strat. W sektorze bankowym często spotykane jest zarządzanie poziomem rezerw przed fuzjami i przejęciami, gdzie po upływie pewnego czasu nowi właściciele zmuszeni są tworzyć dodatkowe rezerwy na należności zagrożone, które były ukrywane podczas przeprowadzania analiz *due dilligence*. Z drugiej strony przedsiębiorstwa mogą zaniżać swoje wyniki, gdy starają się o pomoc ze strony instytucji centralnych lub rządu, w postaci subwencji czy pomocy kapitałowej⁴⁸. Kwestia ta jest szczególnie istotna i powinna być przedmiotem badań empirycznych w kontekście wysokiej pomocy instytucjonalnej dla sektorów bankowych w czasie kryzysu finansowego 2007–2009.

Na pograniczu motywacji ostrożnościowej i pozaostrożnościowej leży wygładzanie dochodów analizowane w kontekście teorii agencji. Zarządzanie poziomem zysku maksymalizuje korzyści menedżerów (agenta), ale jest spowodowane zachętami ze strony akcjonariuszy większościowych (pryncypała), którzy uważają, że stabilniejsze strumienie zysków pozytywnie wpływają na ceny akcji⁴⁹. Wygładzanie dochodów pozwala akcjonariuszom i menedżerom na ukrywanie rzeczywistych konsekwencji ryzykownych zachowań banków i utrzymywanie wysokich poziomów dywidend, a przy okazji ochronę bazy kapitałowej przed drenażem na wypadek recesji. W ujęciu teoretycznym dotyczącym przedsiębiorstw udowodniono, że wygładzanie dochodów może być zachowaniem Pareto-optymalnym, zarówno dla akcjonariuszy, jak i dla menedżerów⁵⁰.

Zróznicowane podejście do wygładzania dochodów pojawia się w kontekście uczestnictwa akcjonariuszy w tym procesie. Oczywiście jest, że wygładzanie dzieje się za wiedzą i zgodnie z wolą zarządzających, jednak nie osiągnięto kompromisu przy ocenie, czy akcjonariusze są również częścią takich decyzji czy raczej dzieje się to bez ich wiedzy⁵¹. Niektóre modele zakładają, że menedżerowie samowolnie dokonują korekt wyników, a akcjonariusze nie są świadomi ich nieprawdziwości

⁴⁶ J.A. Bikker, P.A.J. Metzmakers, *Bank provisioning...*, *op. cit.*

⁴⁷ P. Healy, J. Wahlen, *A review...*, *op. cit.*

⁴⁸ *Ibidem.*

⁴⁹ M.B. Greenawalt, J.F. Sinkey, *Bank Loan Loss Provisions...*, *op. cit.*

⁵⁰ R.A. Lambert, *Income Smoothing...*, *op. cit.*

⁵¹ Zagadnienie to szczegółowo przedstawiają P. Healy, J. Wahlen, *A review...*, *op. cit.*, zarówno dla instytucji finansowych, jak i niefinansowych.

i uważają je za precyzyjne odzwierciedlenie bieżącej sytuacji finansowej przedsiębiorstwa. W innych teoriach akcjonariusze zdają sobie sprawę z wygładzania dochodów przez menedżerów i odpowiednio optymalizują swoją politykę wobec zarządzających. Widoczne są również opinie, że akcjonariusze nie tylko zdają sobie sprawę z wygładzania dochodów, ale wręcz narzucają taką politykę zarządzającym, wierząc, iż spowoduje ona osiągnięcie wyższych korzyści (bardziej stabilne lub wyższe ceny akcji)⁵².

Motywacja pozaostrożnościowa pojawia się *implicitie* w badaniach dotyczących zarządzania dochodami w przedsiębiorstwach niefinansowych. Proces ten jest oceniany negatywnie raczej ze względu na przypisywaną menedżerom chęć maksymalizacji korzyści osobistych, niż z uwagi na udowodnione empirycznie związki między zarządzaniem dochodami a niższą wartością przedsiębiorstwa czy gorszą długoterminową zyskownością⁵³.

Jednym z elementów pozaostrożnościowych jest czerpanie korzyści przez menedżerów poprzez zmniejszenie prawdopodobieństwa utraty pracy, które jest bezpośrednio związane z bieżącymi poziomami dochodowości banku i oceną jej stabilności⁵⁴. Utrzymanie stanowiska pracy jest wymieniane w literaturze obok motywacji związanych z wynagrodzeniem, istotną rolę odgrywa również walka o reputację osobistą zarówno w oczach akcjonariuszy, jak i zewnętrznych inwestorów.

Motywacja pozaostrożnościowa, kierująca działaniami zarządzających, jest trudna do oddzielenia od motywacji ostrożnościowej, w kontekście maksymalizacji wartości firmy dla akcjonariuszy. Wiele teorii zakłada, że wygładzanie dochodów wpływa pozytywnie na interesy menedżerów, ponieważ maksymalizuje również użyteczność akcjonariuszy. „Zarządzający wybiera taką strategię zarządzania wynikami, która maksymalizuje jego oczekiwane wynagrodzenie, biorąc pod uwagę wpływ publikowanych wyników na percepcję akcjonariuszy, a co za tym idzie na poziom jego wynagrodzenia”⁵⁵. Z większości badań wynika, że główną korzyścią osobistą dla menedżerów, płynącą z wygładzania dochodów, jest pozytywny wpływ stabilnych zysków na wynagrodzenie⁵⁶. Może być to spowodowane uzależnieniem głównych składników regularnego wynagrodzenia od utrzymywania stabilnego poziomu dochodowości, jednak w większości wypadków dotyczy związku między ruchomymi częściami pensji, czyli premiami i bonusami, a stabilnością zysków.

Wskazuje się również na korzyści dla menedżerów płynące z prywatnej kontroli jaką mogą sprawować, korzystając z informacji niedostępnych dla innych, w tym

⁵² R.A. Lambert, *Income Smoothing...*, *op. cit.*; A.M. Goel, A.V. Thakor, *Why Do Firms...*, *op. cit.*

⁵³ Por. R.A. Lambert, *Income Smoothing...*, *op. cit.*; C. Leuz, D. Nanda, P. Wysocki, *Earnings management...*, *op. cit.*

⁵⁴ A.M. Goel, A.V. Thakor, *Why Do Firms...*, *op. cit.*

⁵⁵ *Ibidem.*

⁵⁶ *Ibidem* oraz J.A. Bikker, P.A.J. Metzmakers, *Bank provisioning...*, *op. cit.*; C.-C. Liu, S.G. Ryan, *The Effect of Bank Loan Portfolio...*, *op. cit.*; P. Healy, J. Wahlen, *A review...*, *op. cit.*

akcjonariuszy. Tego rodzaju prywatna kontrola dostępna zarządzającym może obniżyć wartość przedsiębiorstwa dla akcjonariuszy⁵⁷. Ponadto, niedostępność pełnej informacji dla akcjonariuszy, szczególnie przy wydarzeniach negatywnych, jak np. spadek dochodowości, powoduje, że menedżerowie są w stanie uniknąć takich reperkusji, jak utrata pracy czy ruchomych składników wynagrodzenia⁵⁸. Poprawa regulacji i nadzoru bankowego, prowadzące do większej przejrzystości w bankach, mogą wpłynąć na obniżenie stopnia eksploatacji kontroli prywatnej przez menedżerów i bodźców zachęcających do wygładzania dochodów.

W wielu pracach ostatnich lat pojawia się odmienna ocena procesu wygładzania dochodów, w zależności od motywacji. Wygładzanie w celu tworzenia buforu bezpieczeństwa na przyszłość lub poprawy wyceny rynkowej banku traktowane jest przychylnie, podczas gdy czerpanie prywatnych zysków ze stabilniejszych poziomów zysków niesie przesłanie negatywne. W pracach nie pojawia się szacowanie rozmiarów negatywnego wpływu motywacji pozaostrożnościowej na wartość banków, gdyż jej istnienie i zakres jest trudny do uchwycenia. Negatywna interpretacja tej motywacji ma więc charakter opisowy.

Należy jednak rozważyć, czy koncentracja na motywacji prowadzącej do wygładzania zysków jest potrzebna. Być może większą uwagę należy poświęcić wyznaczeniu optymalnego poziomu rezerw na należności zagrożone, uwzględniającego oczekiwane straty w portfelu kredytowym i możliwe kryzysy gospodarcze, czyli wprowadzeniu antycyklicznych rezerw wzorem Banku Hiszpanii. Jeśli to pociągnie za sobą wygładzanie dochodów w stosunku do cykli kredytowych i koniunkturalnych, a przy okazji wygeneruje pozytywne skutki dla akcjonariuszy oraz zarządzających bankami, to nie musi oznaczać, że jest to zjawisko negatywne. Należy upewnić się jednak, że menedżerowie nie będą eksploatować możliwości tworzenia antycyklicznych rezerw w celu maksymalizacji własnych korzyści kosztem dochodowości czy wartości banku. W tym kontekście oddzielenie ostrożnościowej i pozaostrożnościowej części wygładzania dochodów w bankach wydaje się kluczowe.

4. ZARZĄDZANIE DOCHODAMI W BANKACH W ŚWIETLE WYNIKÓW BADAŃ EMPIRYCZNYCH

W empirycznych analizach zarządzania dochodami w bankach wykorzystywane są dwa podstawowe podejścia badawcze. Pierwszym jest analiza wygładzania dochodów, czyli związku pomiędzy dochodem przed odpisami a poziomem odpisów

⁵⁷ A. Fonseca, F. Gonzalez, *Cross-country determinants...*, *op. cit.*

⁵⁸ C.-H. Shen, H.-L. Chih, *Investor protection, prospect theory, and earnings management: An international comparison of the banking industry*, „Journal of Banking and Finance”, 2005, 29, s. 2675–2697.

w bankach, w różnorodnych specyfikacjach i przy wykorzystaniu szerokiej gamy zmiennych kontrolnych. Drugi kierunek opiera się na założeniu, że dystrybucja dochodów i strat w przedsiębiorstwach powinna mieć określone właściwości, a regularne odstępstwa od tego rozkładu sugerują proces zarządzania dochodami.

W większości badań empirycznych dotyczących zarządzania dochodami w instytucjach finansowych stosowana jest pierwsza metoda, analizująca siłę i istotność statystyczną związku między dochodem przed odpisami a wysokością odpisów w banku, uwzględniając różnorodne zmienne kontrolne. Konwencjonalna postać funkcyjna, zaproponowana przez Greenawalta i Sinkey'a i modyfikowana w kolejnych badaniach, zawiera zmienną zależną w postaci odpisów na należności z bieżącego roku, a główną zmienną objaśniającą jest dochód przed odpisami⁵⁹. Równanie uwzględnia zmienne kontrolne dotyczące właściwości banku, takie jak wielkość aktywów, udział kredytów w aktywach czy kompozycję portfela kredytowego, a zewnętrzne zmienne kontrolne odzwierciedlają warunki makroekonomiczne, takie jak wzrost gospodarczy czy inflacja. Przy estymacji modelu istotny statystycznie i pozytywny związek między dochodem przed odpisami a poziomem odpisów w kolejnych latach wskazuje na zjawisko wygładzania dochodów. Oznacza to, że w latach *prosperity* i wysokich dochodów banku tworzone są stosunkowo wysokie rezerwy, a spadek dochodu powoduje spadek odpisów. Obecność kontrolnych zmiennych makroekonomicznych pozwala na ukazanie relacji między dochodem a odpisami, uwzględniając pewien moment cyklu gospodarczego, czyli w warunkach określonej koniunktury dla działalności bankowej.

Wyniki badań empirycznych dotyczących związku między dochodem a odpisami nie są jednoznaczne, jednak większość badań z ostatnich lat dowodzi istnienia wygładzania dochodów dla różnych grup banków i zdywersyfikowanej grupy krajów.

W badaniach wykorzystujących wyniki finansowe banków ze starszych cykli koniunkturalnych, sprzed wprowadzenia pierwszej umowy bazylejskiej, wyniki są zróżnicowane. Badania banków amerykańskich z lat 1976–1984 potwierdzają wygładzanie dochodów⁶⁰, podobnie jak analizy dłuższych szeregów danych z lat 1971–1991, ze szczególnie wyraźnym wygładzaniem dokonywanym przez małe, zyskowe banki⁶¹. Analiza wygładzania na próbie banków amerykańskich z krótszym okresem (1985–1989) prowadzi do zakwestionowania tego zjawiska⁶², podobnie jak

⁵⁹ M.B. Greenawalt, J.F. Sinkey, *Bank Loan Loss Provisions...*, *op. cit.*

⁶⁰ *Ibidem.*

⁶¹ J.H. Collins, D.A. Shackelford, J.M. Wahlen, *Bank Differences in the Coordination of Regulatory Capital, Earnings and Taxes*, „Journal of Accounting Research”, 1995, 33(2), s. 263–291.

⁶² A. Beatty, S. Chamberlain, J. Magliolo, *Managing Financial Reports of Commercial Banks: The Influence of Taxes, Regulatory Capital, and Earnings*, „Journal of Accounting Research”, 1995, 33(2), s. 231–261.

nico późniejsze badania (1986–1995), uwzględniające wpływ regulacji pierwszej umowy bazylejskiej⁶³.

W analizach dotyczących polityki instytucji finansowych w kolejnych cyklach koniunkturalnych wygładzanie dochodów występuje jako powszechne zjawisko na wielu rynkach. Banki krajów G10 są mocno zaangażowane w wygładzanie dochodów i działają silniej antycyklicznie niż w krajach rozwijających się (spoza G10), w których wysokie odpisy są szczególnie powiązane z okresami recesji gospodarczych⁶⁴. Podobne wyniki osiągnięto na międzynarodowej próbie banków, gdzie w okresach dekonunktury banki muszą tworzyć dodatkowe rezerwy, pomimo udowodnionego wygładzania dochodów⁶⁵.

Wygładzanie dochodów pokazano w literaturze w różnorodnych specyfikacjach: dla dochodowych banków z dużym udziałem kredytów detalicznych⁶⁶, banków z 29 państw OECD za lata 1991–2001⁶⁷, banków włoskich za lata 1985–2002⁶⁸ i banków hiszpańskich za lata 1986–2002⁶⁹, oraz banków z szerokiej próby międzynarodowej (40 krajów poza USA) w latach 1995–2002⁷⁰.

Powyższe współczesne modele wygładzania dochodów wprowadzają dodatkowe lub alternatywne zmienne kontrolne do modelu Greenawalta i Sinkey'a, zarówno dla sytuacji wewnątrzbankowej, jak i otoczenia makroekonomicznego. Wielu autorów uwzględnia roczny przyrost kredytów jako zmienną kontrolną wewnętrznej sytuacji banku⁷¹. Pozwala ona dodatkowo ocenić procykliczność polityki kredytowej banku. Oczekiwany kierunek związku wzrostu kredytów z bieżącymi odpisami powinien być pozytywny, gdyż przy antycyklicznej polityce fali ekspansji kredytowej winno towarzyszyć zwiększone tworzenie rezerw. Jeśli poziom rezerw ma być adekwatny do wartości **oczekiwanej** strat w portfelu kredytowym, to fakt, że najwięcej złych kredytów udzielanych jest w czasie boomu kredytowego, powinien skłaniać szybko rosnące banki do równoczesnego budowania zwiększonych buforów bezpieczeństwa. Badania empiryczne dowodzą, że w niektórych specyfika-

⁶³ A.S. Ahmed, C. Takeda, S. Thomas, *Bank loan loss provisions: a reexamination of capital management, earnings management and signalling effects*, „Journal of Accounting and Economics”, 1999, 28, s. 1–25.

⁶⁴ M. Cavallo, G. Majnoni, *Do Banks Provision...*, *op. cit.*

⁶⁵ L. Laeven, G. Majnoni, *Loan loss provisioning...*, *op. cit.*

⁶⁶ C.-C. Liu, S.G. Ryan, *Income Smoothing over the Business Cycle: Changes in Banks' Coordinated Management of Provisions for Loan Losses and Loan Charge-Offs from the Pre-1990 Bust to the 1990s Boom*, „The Accounting Review”, 2006, 81 (2), s. 421–441.

⁶⁷ J.A. Bikker, P.A.J. Metzmakers, *Bank provisioning behaviour...*, *op. cit.*

⁶⁸ M. Quagliariello, *Banks' riskiness over the business cycle: a panel analysis on Italian intermediaries*, „Applied Financial Economics”, 2007, 17, s. 119–138.

⁶⁹ D. Perez, V. Salas, J. Saurina, *J. Earnings and Capital...*, *op. cit.*

⁷⁰ A. Fonseca, F. Gonzalez, *Cross-country determinants...*, *op. cit.*

⁷¹ *Ibidem.*

cyjach związek między przyrostem kredytowym a odpisami jest jednak negatywny⁷². W takich wypadkach może oznaczać to, że mimo pewnego wygładzania dochodów, poziom tworzonych rezerw może okazać się niewystarczający. Ekspansji portfela kredytowego nie towarzyszy bowiem konserwatywne zarządzanie poziomem rezerw, co wskazuje na silny potencjał procykliczności.

W procesie wygładzania dochodów istotna jest relacja odpisów nie tylko do cyklu kredytowego, ale również do cyklu gospodarczego. Z jednej strony, istotna jest zależność między koniunkturą wewnątrzbankową a odpisami, tak aby przy ostrożnej polityce kredytowej banki korzystały z okresów wyższych dochodów do tworzenia rezerw. Z drugiej strony, taka polityka musi również uwzględniać warunki makroekonomiczne, aby poprawnie szacować oczekiwane straty w portfelu kredytowym. Opisywane badania empiryczne jednoznacznie dowodzą, że istnieje silna procykliczność odpisów w stosunku do cykli koniunkturalnych⁷³. Kontrolując zmienne wewnątrzbankowe, estymacja modeli wygładzania na różnorodnych próbach banków wskazuje na istotną statystycznie **negatywną** relację między odpisami a wzrostem gospodarczym. W czasach słabszej koniunktury makroekonomicznej odpisy rosną, a ożywienie gospodarcze wpływa na mniej ostrożną politykę rezerw, choć to w czasach boomu gospodarczego kredyty udzielane są masowo, a kredytobiorcom o niższej wiarygodności kredytowej łatwiej jest uzyskać finansowanie.

Drugą rzadziej wykorzystywaną metodą analiz zarządzania dochodami jest ocena dystrybucji dochodów instytucji finansowych. Na rynku kapitałowym istnieje tendencja do publikowania wyników lepszych niż pewne wartości odniesienia, czyli np. zyski z poprzednich lat, wzrost przychodów z poprzednich lat czy też oczekiwania analityków. Tego rodzaju „bicie rekordów” może również prowadzić do wygładzania dochodów i jest udowodnione empirycznie⁷⁴.

Przy analizie dystrybucji dochodów uwzględniane są nieregularności w pobliżu punktów odniesienia, takich jak zerowy poziom zysku netto, czy też zerowa zmiana dochodu netto w ujęciu rocznym. Badania dowodzą, że inwestorzy analizują zyski lub zmiany zysków nie w stosunku do wartości nominalnych, ale w stosunku do relatywnych punktów odniesienia⁷⁵. Ponadto wzrost użyteczności jest największy, gdy następuje zmiana z wartości negatywnych na pozytywne, przekraczając próg odniesienia. Dla spółek na rynku kapitałowym oznacza to korzyści przy publikowaniu

⁷² Por. np. L. Laeven, G. Majnoni, *Loan loss provisioning...*, *op. cit.*

⁷³ *Ibidem* oraz A. Fonseca, F. Gonzalez, *Cross-country determinants...*, *op. cit.*; J.A. Bikker, P.A.J. Metzmakers, *Bank provisioning behaviour...*, *op. cit.*; M. Quagliariello, *Banks' riskiness...*, *op. cit.*

⁷⁴ S. Bornemann, T. Kick, C. Memmel, A. Pfingsten, *Are banks using hidden reserves to beat earnings benchmarks? Evidence from Germany*, Deutsche Bundesbank Discussion Paper, Series 2 „Banking and Financial Studies”, 2010, 13 oraz A. Beatty, S. Chamberlain, J. Magliolo, *Managing Financial Reports...*, *op. cit.*

⁷⁵ C.-H. Shen, H.-L. Chih, *Investor protection...*, *op. cit.*

wyników, które są lepsze niż oczekiwane przez rynek, lub lepsze niż w poprzednim okresie. Badania empiryczne dowodzą, że istnieje tendencja do częstszego występowania niewielkich zysków niż niewielkich strat w przedsiębiorstwach zarówno finansowych, jak i niefinansowych oraz, że niskie pozytywne zmiany w dochodzie są obserwowane częściej niż zmiany negatywne, co przeczy równorzędnemu prawdopodobieństwu wystąpienia niewielkich strat, jak i niewielkich zysków na koniec okresu. W instytucjach finansowych wygładzanie dochodów wykorzystywane jest do unikania ogłaszania strat, a w mniejszym stopniu również do unikania publikacji niższych zysków niż w latach ubiegłych⁷⁶.

Wygładzanie dochodów pojawia się dopiero po osiągnięciu pewnego minimalnego progu dochodowości. Przy niskich zyskach lub niewielkich stratach zarządzający często decydują się na ogłoszenie zawyżonych strat, czyli *de facto* utworzenie rezerw na poczet przyszłych okresów, co spowoduje możliwość ogłoszenia wyższych zysków w przyszłości⁷⁷. Związane jest to z psychologicznym zjawiskiem niechęci do strat (*loss-aversion*), udowodnionym w teorii perspektywy, która bywa stosowana do analizy zarządzania dochodami⁷⁸. Samo ogłoszenie strat na rynku powoduje znaczny spadek cen akcji, niekoniecznie wprost proporcjonalny do rozmiaru strat. Niechęć inwestorów w stosunku do niewielkich strat jest znacznie silniejsza niż docenienie niewielkich zysków, stąd tendencja do kumulowania małych strat i jednorazowego publikowania wysokich negatywnych wyników. Publikacja wysokich strat ma również miejsce przy zmianie kierownictwa lub akcjonariatu banku, gdzie wyniki poprzedników bywają zaniżone, w celu wykazania pozytywnego wpływu nowego kierownictwa na poprawę dochodowości banku.

Istotną rolę w tych procesach zarządzania dochodami odgrywać może struktura akcjonariatu, a banki o rozproszonym akcjonariacie giełdowym wykazują dłuższe szeregi czasowe wzrostów zysku i mniejszą liczbę spadków dochodowości⁷⁹. Tego rodzaju przedsiębiorstwa są wyceniane korzystniej przez rynek kapitałowy, a menedżerowie uwzględniają to przy zarządzaniu wynikami⁸⁰.

PODSUMOWANIE

W artykule niniejszym pokazano, że specyfika działalności banków wpływa na odmienność zarządzania dochodami w instytucjach finansowych. W działalność kredytową banków wpisane jest wysokie prawdopodobieństwo strat, które oddzia-

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ P. Healy, J. Wahlen, *A review...*, *op. cit.*

⁷⁸ D. Burgstahler, I. Dichev, *Earnings management to avoid earnings decreases and losses*, „Journal of Accounting and Economics”, 1997, 24, s. 99–126.

⁷⁹ A. Beatty, S. Chamberlain, J. Magliolo, *Managing Financial Reports...*, *op. cit.*

⁸⁰ C.-H. Shen, H.-L. Chih, *Investor protection...*, *op. cit.*

łuże na wyniki finansowe poprzez konieczność tworzenia odpisów na rezerwy. Procesy wygładzania dochodów zależą w dużej mierze od momentu tworzenia rezerw kredytowych, czy w sposób odzwierciedlający jedynie bieżące straty portfela (brak wygładzania) czy też uwzględniający straty oczekiwane (wygładzanie). W literaturze spotykamy zróżnicowane traktowanie tego procesu, w zależności od tego, czy zarządzanie odpisami powodowane jest motywami ostrożnościowymi (ocena pozytywna) czy też motywami pozaostrożnościowymi (ocena negatywna). Tymczasem, uwzględniając doświadczenia banków płynące z kryzysu finansowego w latach 2007–2009, kluczowe znaczenie ma adekwatne dostosowanie poziomu rezerw do wartości oczekiwanych strat w portfelu. W ten sposób kapitały własne banku będą zabezpieczeniem jedynie dla nieoczekiwanej części dystrybucji strat, a w czasie dekonstrukcji prawdopodobieństwo wystąpienia zapaści kredytowej w gospodarce będzie mniejsze. W dobie dyskusji nad kształtem przyszłych regulacji kapitałowych należy uwzględnić znaczącą rolę rezerw kredytowych i wygładzania dochodów jako elementów mogących osłabić lub wzmocnić procykliczny charakter wymogów kapitałowych.

Wyniki badań empirycznych z ostatnich lat, prowadzone na próbach międzynarodowych banków (z rynków rozwiniętych i rozwijających się), wskazują, że wygładzanie dochodów przez zarządzających bankami jest zjawiskiem powszechnym. Jest ono potwierdzone zarówno za pomocą modeli analizujących związki między odpisami a dochodem przed odpisami, jak i analiz dystrybucji dochodów i strat oraz zmian w dochodach banków. Wcześniejse tworzenie rezerw na oczekiwane straty kredytowe łagodzi negatywny wpływ recesji gospodarczych i zmniejsza niebezpieczeństwo wystąpienia zapaści kredytowej. Proces wygładzania nie eliminuje jednak procykliczności rezerw w stosunku do cykli koniunkturalnych i kredytowych. Istotne jest zbadanie źródeł procykliczności i ocena możliwości jej zredukowania na bazie stosownych regulacji. Jeśli jej przyczyną jest niemożność oszacowania oczekiwanych strat, zasadne wydaje się zaostrzenie wymogów kapitałowych. Przyszłe regulacje powinny obejmować również bodźce promujące wygładzanie dochodów, by wykluczyć opór zarządzających przed tworzeniem wcześniejszych rezerw wywołany groźbą naruszania ich interesów własnych. Potencjalnym przykładem tego rodzaju regulacji dla banków jest wprowadzone przez Bank Hiszpanii antycykliczne tworzenie rezerw. Należy jednak zauważyć, że wciąż trwa dyskusja dotycząca odpowiednich międzynarodowych i krajowych norm rachunkowych w tym zakresie. Regulatorzy muszą być jednak pewni, że koncepcja antycyklicznych rezerw nie będzie wykorzystywana przez zarządzających bankami do maksymalizacji ich partykularnych korzyści kosztem wartości banku.

Abstract

This paper reviews literature on earnings management in banks, focusing on income smoothing through loan loss provisions. The paper presents motivations underlying income smoothing, the effect of this process on bank capital and its influence on procyclicality of bank activities. A crucial role of bank management is underlined, as the income smoothing process is driven by bank managers with prudential and non-prudential motivations. The paper summarises recent results of empirical studies in the income smoothing area. The introduction of anticyclical reserves recommended by the Financial Stability Board stays in close proximity with conclusions from international research. However, potential regulations also have to account for the behaviour of bank managers, who optimise not only bank value, but also their private benefits derived from more stable income streams of the managed institutions.

Bibliografia

- Ahmed A.S., Takeda C., Thomas S., *Bank loan loss provisions: a reexamination of capital management, earnings management and signalling effects*, „Journal of Accounting and Economics”, 1999, 28, s. 1–25.
- Balla E. i McKenna A., *Dynamic Provisioning: A Countercyclical Tool for Loan Loss Reserves*, „Economic Quarterly”, 2009, 95 (4), s. 383–418.
- Beatty A., Chamberlain S., Magliolo J., *Managing Financial Reports of Commercial Banks: The Influence of Taxes, Regulatory Capital, and Earnings*, „Journal of Accounting Research”, 1995, 33(2), s. 231–261.
- Berger A.N., Humphrey D.B., *Efficiency of financial institutions: International survey and directions for future research*, „European Journal of Operational Research”, 1997, 98, s. 175–212.
- Bikker J.A., Metzmakers P.A.J., *Bank provisioning behaviour and procyclicality*, „International Financial Markets, Institutions and Money”, 2005 15, s. 141–157.
- Bornemann S., Kick T., Memmel C., Pfingsten A., *Are banks using hidden reserves to beat earnings benchmarks? Evidence from Germany*, Deutsche Bundesbank Discussion Paper, Series 2 „Banking and Financial Studies”, 2010, 13.
- Burgstahler D., Dichev I., *Earnings management to avoid earnings decreases and losses*, „Journal of Accounting and Economics”, 1997, 24, s. 99–126.
- Cavallo M., Majnoni G., *Do Banks Provision for Bad Loans in Good Times? Empirical Evidence and Policy Implications*, World Bank Policy Research Working Paper, 2619, 2001.

- Collins J.H., Shackelford D.A., Wahlen J.M., *Bank Differences in the Coordination of Regulatory Capital, Earnings and Taxes*, „Journal of Accounting Research”, 1995, 33(2), s. 263–291.
- De Lis S. i Herrero A., *Dynamic provisioning – some lessons from existing experiences*, BBVA Research Working Paper 2010.
- Fillat J. i Montoriol-Garriga J., *Addressing the pro-cyclicality of capital requirements with a dynamic loan loss provisions system*, Federal Reserve Bank of Boston, Quantitative Analysis Unit Working Paper, QAU 10-4, 2010.
- Financial Stability Board, International Monetary Fund and Bank for International Settlements, *Macroprudential Policy Tools and Frameworks, Progress Report to G20*, 2011.
- Financial Stability Forum *Report of the Financial Stability Forum on Addressing Pro-cyclicality in the Financial System*, 2009.
- Fonseca A., Gonzalez F., *Cross-country determinants of bank income smoothing by managing loan-loss provisions*, „Journal of Banking and Finance”, 2008, 32, s. 217–228.
- Goel A.M., Thakor A.V., *Why Do Firms Smooth Earnings?*, „Journal of Business”, 2003, 76 (1), s. 151–192.
- Greenawalt M.B., Sinkey J.F., *Bank Loan Loss Provisions and the Income-Smoothing Hypothesis: An Empirical Analysis 1976–1984*, „Journal of Financial Services Research”, 1988, 1, s. 301–318.
- Guzik B., *Kanoniczne wskaźniki rentowności w wybranych bankach notowanych na Giełdzie Papierów Wartościowych w Warszawie*, „Bank i Kredyt”, 2006.
- Healy P., Wahlen J., *A review of the earnings management literature and its implications for standard setting*, „Accounting Horizons”, 1999, 13, s. 365–383.
- Iwanicz-Drozdowska M., *Zarządzanie finansowe bankiem*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2010.
- Kim D., Santomero A.M., *Forecasting Required Loan Loss Reserves*, „Journal of Economics and Business”, 1993, 45, s. 315–329.
- Laeven L., Levine R., *Bank governance, regulation and risk taking*, „Journal of Financial Economics”, 2009, 93, s. 259–275.
- Laeven L., Majnoni G., *Loan loss provisioning and economic slowdowns: too much, too late?*, „Journal of Financial Intermediation”, 2003, 12(2), s. 178–197.
- Lambert R.A., *Income Smoothing as Rational Equilibrium Behavior*, „The Accounting Review”, 1984, 59 (4), s. 604–618.
- Lepetit L., Nys E., Rous P., Tarazi A., *Bank income structure and risk: An empirical analysis of European banks*, „Journal of Banking and Finance”, 2008, 32, s. 1452–1467.
- Leuz C., Nanda D., Wysocki P., *Earnings management and investor protection: an international comparison*, „Journal of Financial Economics”, 2003, 69, s. 505–527.
- Liu C.-C., Ryan S.G., *The Effect of Bank Loan Portfolio Composition on the Market Reaction to and Anticipation of Loan Loss Provisions*, „Journal of Accounting Research”, 1995, 33(1), s. 77–94.

- Liu C.-C., Ryan S.G., *Income Smoothing over the Business Cycle: Changes in Banks' Coordinated Management of Provisions for Loan Losses and Loan Charge-Offs from the Pre-1990 Bust to the 1990s Boom*, „The Accounting Review”, 2006, 81(2), s. 421–441.
- Lozano-Vivas A., Pastor J., Hasan I., *European Bank Performance Beyond Country Borders: What Really Matters?*, „European Finance Review”, 2001, 5, s. 141–165.
- Micco A., Panizza U., Yanez M., *Bank ownership and performance. Does politics matter?*, „Journal of Banking and Finance”, 2007, 31, s. 219–241.
- Perez D., Salas V., Saurina J., *Earnings and Capital Management in Alternative Loan Loss Provision Regulatory Regimes*, Bank of Spain Working Paper, 0614, 2006.
- Quagli A., Ricciardi M., *The IAS 39-October 2008 Amendment as another opportunity of earnings management: an analysis of the European banking industry*, Working Paper, 2010.
- Quagliariello M., *Banks' riskiness over the business cycle: a panel analysis on Italian intermediaries*, „Applied Financial Economics”, 2007, 17, s. 119–138.
- Saurina J., *Dynamic Provisioning – the Experience of Spain*, Crisis Response no. 7, World Bank, Public policy for the private sector, 2009.
- Shen C.-H., Chih H.-L., *Investor protection, prospect theory, and earnings management: An international comparison of the banking industry*, „Journal of Banking and Finance”, 2005, 29, s. 2675–2697.
- Wall L.D., Koch T.W., *Bank Loan-Loss Accounting: A Review of Theoretical and Empirical Evidence*, Federal Reserve Bank of Atlanta Economic Review, 2000.